

Teylers Museum

Inhoudsopgave

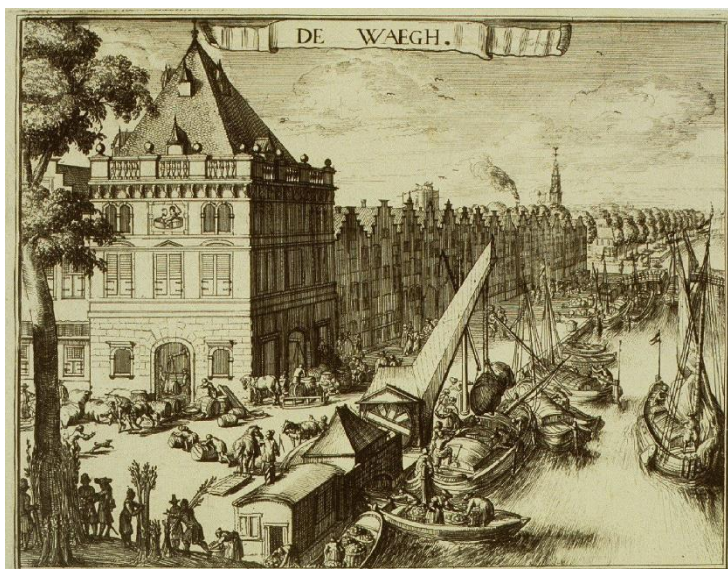
1	Algemeen	1
2	Ontwikkeling.....	6
3	Activiteiten	13
4	Interieur.....	16
5	Bibliografie uitgebreid	20

Locatie van Teylers Museum: terrein grofweg tussen Damstraat, Spaarne, Bakenessergracht en Nauwe Appelaarsteeg. Hoofdingang : Spaarne 16, halverwege Damstraat en Bakenessergracht

Het Teylers Museum is een eeuwenoude instelling met een zeer rijk geschakeerd verleden. Mijn verhaal kan dan ook niet meer dan een beknopte samenvatting zijn.

1 Algemeen

NL-HlnNHA_53001364_K ; Romeyn de Hooghe ; 1688 ; gezicht op het Spaarne vanaf de Melkbrug richting noord op de rij huizen rechts van de Waag. Later zou in het midden ervan het "Nieuwe Museum" van Teylers verrijzen.

Noord Hollands Archief, Collectie 1100, Beeldcollectie gemeente Haarlem, invent.nr. 45156 ; A. Rademaker ; 1730. Gezicht op het Spaarne vanaf de Gravestenenbrug. T.p.v. de drie huizen geheel rechts zou later het "Nieuwe Museum" met hoofdingang komen.

Noord Hollands Archief, Collectie 1334, Beeldcollectie van de Historische Vereniging Haarlem, invent.nr. 1288 ; ? ; 1880 - 1885 ; Gezicht op het Spaarne met het nieuwe Teylers Museum, nog zonder beeldengroep bovenop het midden.

Noord Hollands Archief, Collectie 1100, Beeldcollectie van de gemeente Haarlem ; ? ; 1899 - 1901 ; Vergelijkbare situatie als op foto links. Nu met beeldengroep boven het midden.

DSC_00024701 'AV ; 28-2-2021 ; Gezicht richting zuidwest vanaf de Gravestenenbrug op het Spaarne met Teylers Museum en Waag. Foto genomen in de periode van de corona-lockdown, waarin zelfs de terrassen gesloten waren. Maar ja, met dat mooie weer moet je toch wat!

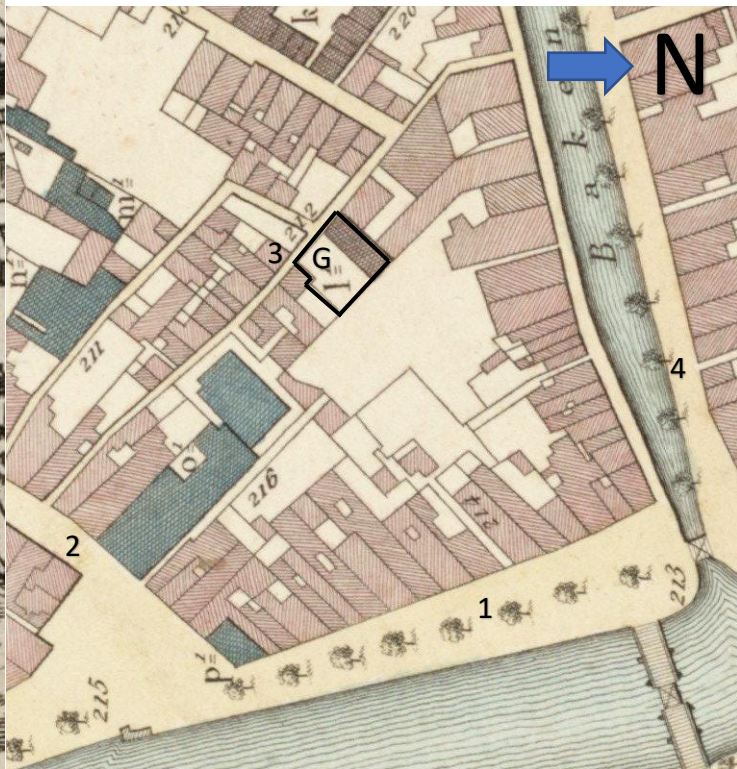
DSC_00027976 ; AV ; 13-12-2021 ; Gezicht op het Teylers Museum aan het Spaarne vanaf de overkant. Deze foto is genomen, omdat dit zo mooi is en alleen in het donker zichtbaar is.

Op onderstaande vijf kaartfragmenten wordt globaal de ontwikkeling van het Teylers Museum weergegeven. Het noorden ligt steeds rechts. De belangrijkste straten / waterlopen worden aangeduid met de volgende nummers:

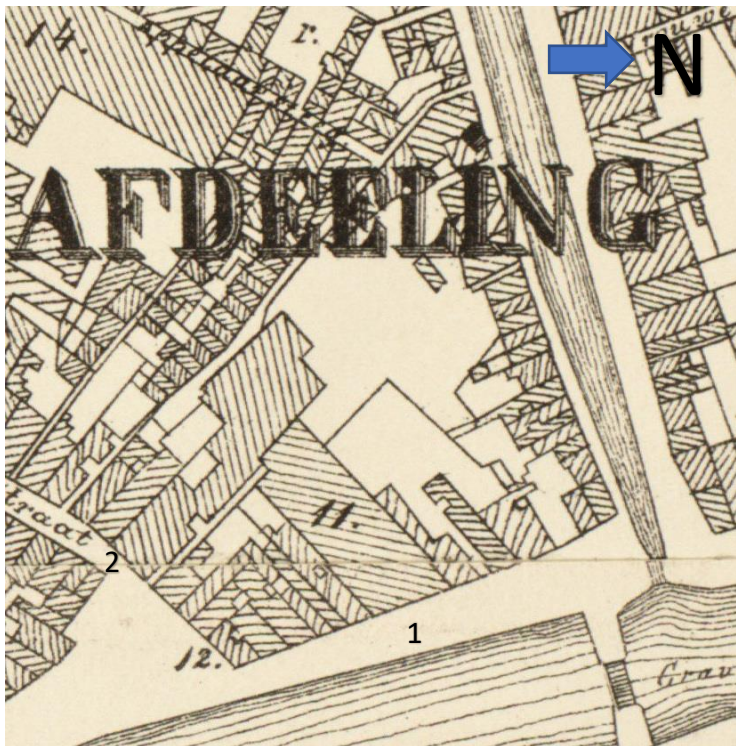
1. Spaarne
2. Damstraat
3. Nauwe Appelaarsteeg
4. Bakenessergracht

NL-HlmNHA_51000373_XL ; Th. Thomasz.; ca. 1578; Uitsnede Teylers Museum. Dit is de situatie, voordat er sprake was van het Fundatiehuis en Teylers Museum. In feite is deze situatie onveranderd gebleven tot de komst van het Fundatiehuis en Teylers Museum. Wel valt de zeer diepe kavel op, die gelegen is ongeveer op de plek van het latere Fundatiehuis.

NL-HlmNHA_51000390-4_G ; W.C. van Baarsel en F.J. Nautz, #1829 Uitsnede Teylers Museum. Eerste fase van museum. De Ovale Zaal achter het Fundatiehuis is duidelijk zichtbaar en op plek G ligt het Guurt Burretshofje, dat voor de uitbreiding van Teylers moest wijken. Hier zou later de Tweede Schilderijenzaal komen.

NL-HlmNHA_51000740_G ; N.F. Perk ; 1880 - 1883. Uitsnede Teylers Museum van kaart van Haarlem. De vleugel naar het Spaarne is er bij gekomen. Dit is het zgn. "Nieuwe Museum". Ook de achter de Ovale Zaal gelegen Eerste Schilderijenzaal en huidig prentenkabinet zijn er bij gekomen.

NL-HlmNHA_51001102_01. Maker ?, ca. 1904. Kaart van Haarlem Uitsnede Teylers Museum. Langs de Nauwe Appelaarsteeg is de Tweede Schilderijenzaal er bij gekomen, evenals het Chemisch en Fysisch achter het Kasteleinhuis, zuidelijk van de Ovale Zaal.

Onderlegger : NL-HlmNHA_491_0591. Maker : ?, 1898. Kadastrale kaart van de gemeente Haarlem (minuutplan, vervolg), sectie D, blad 1, genaamd het Spaarne, Uitsnede Teylers Museum. Hier op is globaal de ontwikkeling en de plattegrond van het museum ingetekend. Voor verklaring der onderdelen: zie direct hieronder.

A.	Fundatiehuis	1740	Nu Pieter Teylers Huis
B.	Kasteleinhuis	1780	Nu Pieter Teylers Huis
C.	Ovale Zaal	1782	
D.	Uitbreiding (toen aula + bibliotheek)	1825	Nu prentenkabinet met bovengelegen ruimte
E.	Eerste schilderijenzaal	1839	
F.	Het Nieuwe Museum	1881-1885	
G.	Chemisch en fysisch laboratorium	1884	Nu Lorentzlab
H.	Tweede Schilderijenzaal	1893	Op plek verplaatste Guurt Burretshofje
I.	Winkel, tentoonstellingszaal, café, depot	1993	(I1-Winkel met toiletten, I2-Tentoonstellingszaal, I3-Café, I4-Depot)
J.	Restauratie Laboratoria	2017	Nu Lorentzlab
K.	Restauratie Fundatie- en Kasteleinhuis	2021	Nu Pieter Teylers Huis

2 Ontwikkeling

Het Teylers Museum neemt een zeer groot deel van het bouwblok Spaarne / Damstraat / Nauwe Appelaarsteeg / Bakenessergracht in beslag. Het is dan ook aan al die straten en waterlopen zeer duidelijk zichtbaar. De hoofdingang ligt echter aan het Spaarne 16. Voor het aanzien van de zichtbare delen van het museum aan de Damstraat, Nauwe Appelaarsteeg en Bakenessergracht: zie aldaar onder die straten en waterloop.

Het bijzondere karakter van het Teylers Museum wordt niet alleen gevormd door de gebouwen en de collecties, maar vooral ook door het feit, dat deze collecties nooit uit elkaar getrokken zijn, zoals elders gebeurd is. Daarnaast is dit het enige museum ter wereld met een origineel gebouw met bijbehorend interieur en bijbehorende collecties uit de 18^e eeuw.

PIETER TEYLER VAN DER HULST

Het Teylers Museum is ontstaan uit de erfenis van Pieter Teyler van der Hulst. Hij werd op 25-3-1702 in Haarlem geboren. Zijn ouders waren Isaac Teyler en Maria van der Hulst. Hij had nog twee zusjes, maar die zijn echter zeer jong gestorven. Hij was dus min of meer enig kind. De familie was Doopsgezind en stamde oorspronkelijk uit Engeland/Schotland. Om aan geloofsvervolging te ontkomen is de Engelse/Schotse koopman Thomas Taylor/Teyler rond 1580 Engeland ontvlucht en vestigde zich in Haarlem. In de tijd van Pieter Teyler maakten vele leden van de Doopsgezinde kerk deel uit van de economische en culturele elite van Haarlem. Op cultureel gebied speelden de Haarlemse Doopsgezinden zelfs een leidende rol. Mede door hun journalistieke activiteiten leverden ze een grote bijdrage aan de verspreiding van de Verlichting. Ook ontstonden in de tweede helft van de 18^e eeuw door heel Holland vele genootschappen. In dit kader moet men het leven van Pieter Teyler zien.

In 1723 wordt Pieter Teyler in de Doopsgezinde gemeente opgenomen en in 1728 trouwt hij met de Amsterdamse Helena Wijnands Verschaven. Ze gingen in de Damstraat wonen, slechts een paar huizen verwijderd van het latere Fundatiehuis op nummer 21. Tot 1763 was hij net als zijn vader een voorname en succesvolle koopman en zijdefabrikant. Daarna was hij tot zijn dood voornamelijk bezig in de geldhandel. Naast deze zakelijke kant was Pieter Teyler ook een sociaal bewogen iemand en actief in zijn kerkelijke gemeente. Zo onderhield hij vanaf 1729 een hofje aan het Klein Heiligland. Dit is nu het Vrouwe- en Anthoniegasthuis. In de traditie van de Doopsgezinde gemeente was uiterlijk vertoon bij hem niet zo gangbaar. Toch had hij nog wel een bescheiden buitentuintje bij de Haarlemmerhout en was hij ook een man van zijn tijd: de Verlichting. Hij had zodoende de nodige verzamelingen: medailles, prenten, tekeningen, opgezette vogels, zeldzaamheden en een bibliotheek. Naast de wetenschap was hij ook zeer geïnteresseerd in de theologie. Vanuit wetenschappelijke belangstelling wilde hij ook deelnemen aan de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, die in 1752 in Haarlem opgericht werd. Maar die was Protestant van signatuur en Pieter was Doopsgezind. Dat ging dus niet door! Over Verlichting gesproken!. N.B. : In latere tijden zijn het Teylers Museum en de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen veel meer met elkaar verbonden geraakt.

Inmiddels had hij al wel in 1740 het huis Damstraat 21 betrokken. De oudste delen van dit huis dateren uit de 15^e eeuw. Het huidige karakter dateert grotendeels van een forse verbouwing in 1715. Dit huis stond eeuwen lang bekend als het Fundatiehuis. Sinds de grote restauratie, die in 2021 gereed kwam, staat het bekend als het Pieter Teylers Huis. In dit huis kon hij zijn verzamelingen beter onderbrengen.

DE ERFENIS EN HET ONTSTAAN VAN TEYLERS MUSEUM

In 1754 werd Pieter Teyler weduwnaar en was het huwelijk kinderloos gebleven. Denkend aan de betrekkelijkheid van het leven, wilde hij zijn nalatenschap veiligstellen. Dat gebeurde bij een notaris in 1756. Het zou echter allemaal nog even duren. Hij kwam op 8-4-1778 te overlijden, 76 jaar oud. Hij werd onder een naamloze blauwe zerk in de Grote Kerk begraven. Pieter had de uitvoering van zijn testament overgelaten aan vijf al door hem benoemde heren. Daar kwam nog een boekhouder/secretaris bij. In het testament werden drie taken aangegeven:

1. Bevordering van de godsdienst
2. Aanmoediging van kunsten en wetenschappen
3. Hulp aan arme en noodlijdende mensen

Hiermee werd het bijzondere karakter van Teylers Museum vastgelegd. Het is dus niet gesticht als een museum, maar als een eigentijds onderzoeksinstituut voor godsdienst, kunst en wetenschap, gebaseerd op de ideeën van de Verlichting.

Om deze taken uit te voeren had Pieter Teyler al twee genootschappen opgericht: het Eerste of Godgeleerd Genootschap voor taak 1 en het Tweede Genootschap voor taak 2. Het wetenschappelijk onderzoek moest voor beide genootschappen/taken bevorderd worden door het organiseren van discussies en het houden van prijsvragen. Voor het Eerste Genootschap ging het uiteraard om kwesties op godsdienstig gebied en voor het Tweede Genootschap om kwesties op het gebied van natuurkunde, dichtkunst, historie en tekenkunst en penningkunst. Voor bekroonde inzendingen van prijsvragen kwamen erepenningen beschikbaar. Ook werden deze inzendingen gepubliceerd. Voor de derde taak liet Pieter veel geld achter voor de armenhuizen van vrijwel alle kerkelijke gezindten in de stad. Ook wilde hij het hofje aan het Klein Heiligland vergroten en verbeteren en moesten de preuves (toelagen) van de inwonsters verbeterd worden. Uiteindelijk besloten de directeuren, dat het beter was een geheel nieuw hofje te bouwen, alhoewel het verkleinwoord "je" nou niet bepaald van toepassing is. Dit werd het Teylershofje aan de Koudenhorn (zie pin Teylershofje onder Koudenhorn). Het oude hofje werd geschonken aan het Vrouwe- en Anthoniegasthuis (zie onder Klein Heiligland).

Het woonhuis van Pieter Teyler (vroeger Fundatiehuis geheten, nu Pieter Teylers Huis) mocht volgens testament nooit verkocht worden en moest dienen als zetel van de fundatie en als vergaderruimte voor de directie en de genootschappen. Tevens moest het door een kunstschilder als kastelein (beheerder) bewoond worden.

Al snel werd het Fundatiehuis/Pieter Teylers Huis te klein en werd er achter de huidige Ovale Zaal gebouwd, die al in 1782 gereed kwam, zij het dat de totale afwerking pas in 1784 voltooid was. Het torentje op het dak is een Sterrenwacht. Om de zaal te kunnen bouwen moesten er eerst zeven huizen aangekocht en gesloopt worden. De zaal is evenals het Teylershofje door Leendert Viervant ontworpen. In 1784 trad Martinus van Marum in dienst. Hij was geen gemakkelijke man, maar of de rest dat dan wel was valt toch wel te betwijfelen. Goed, dus: Geen gemakkelijke man maar wel van grote geleerdheid en van vergaande invloed op Teylers. Hij heeft Teylers met zijn aankopen, demonstraties/colleges en onderzoeken als wetenschappelijk instituut op de kaart gezet. Hij werd de grondlegger van het fysisch kabinet en de paleontologische en mineralogische verzamelingen. Ook was hij bibliothecaris. Alles wat onder de kunstverzamelingen viel moest beheerd worden door een kunstschilder of een ander liefhebber van kunsten en wetenschappen. Zoals al gezegd, moest er een kastelein (beheerder van het gebouw) komen en die moest in het Pieter Teylers Huis (vroeger genaamd Fundatiehuis) gaan wonen. Maar voor hem werd in 1780 al het zuidelijke aangrenzende huis, de zogenaamde kasteleinswoning, aangekocht. Bij een verbouwing in 1786 werd deze aparte woning een integraal onderdeel van het Pieter Teylers Huis/Fundatiehuis. Viervant heeft in de jaren 80 van de 18^e eeuw een aantal verbouwingen aan het Pieter Teylers Huis/Fundatiehuis uitgevoerd. Bouwtechnisch gezien betroffen deze verbouwingen echter kleine wijzigingen. Hierdoor zijn de structuur van het gebouw en de nodige

interieurs en onderdelen ervan ongeschonden door de eeuwen heen gekomen. Dit is heel bijzonder. Dit in tegenstelling tot de aangrenzende kasteleinswoning (nu genoemd het Kleine Huis), waar wel veel aan de structuur en interieuronderdelen gewijzigd is. Wybrant Hendriks, de tweede kastelein, was van groot belang voor de kunst in Teylers. Ook werd in deze periode (1784 - 1786) het Teylershofje aan de Koudenhorn gebouwd en werd zoals eerder al gezegd het oude hofje aan het Klein Heiligland aan het Vrouwe- en Anthonie Gasthuis geschonken.

De instelling zat er financieel warmpjes bij en ging flink aan de slag. Al snel kreeg de instelling een grote reputatie en kwamen er vele bezoekers over de vloer. Zo kwamen er belangrijke geleerden, vorsten (o.a. Napoleon), diplomaten, notabelen, maar ook kleine burgers en handwerkslieden zoals dat toen heette.

De Franse tijd (eind 18^e, begin 19^e eeuw) was voor Nederland een zeer moeizame periode. Gelukkig werd de instelling veilig door deze periode heen geloodst. Dit was voor een belangrijk deel te danken aan de uitgebreide relaties van Martinus van Marum in Parijs en ook in regeringskringen. Men ging in deze periode als vanouds verder. Zonder Martinus van Marum was de collectie van het Teylers waarschijnlijk geconfisqueerd door de Franse regering. Door de tiërtering (zwarte korting op rentes) liep het Teylers, zoals zeer veel instellingen in Nederland, vele inkomsten mis en moest men flink bezuinigen en reorganiseren. Toch kwam de instelling redelijk ongeschonden de Franse tijd door.

Weldra werd het gebouwencomplex weer te klein. In 1825 werd achter de Ovale Zaal een gebouw opgericht met beneden een aula (nu prentenkabinet) en boven een boekenkamer als uitbreiding van de bibliotheek. In deze tijd ging men ook schilderijen verzamelen van "levende meesters". Daar was geen goede expositieruimte voor. Eerst had men de aula uit 1825 hiervoor al ingericht, maar die werd al snel te klein. Zodoende werd in 1839 de Eerste Schilderijenzaal (met bovenlicht) achter de Ovale Zaal gebouwd. Men had echter nog meer uitbreidingsplannen aan deze kant van het gebouwencomplex. Daar lag echter het Guurt Burretshofje. Na het nodige overleg is men in 1859 gekomen tot een uitruil van grond. Het hofje kreeg grond aan de Kampersingel, waar het nog steeds sinds 1860 staat (zie onder Kampersingel) en Teylers kreeg de grond van het hofje aan de Nauwe Appelaarsteeg.

In de jaren 70 van de 19^e eeuw bleek het gebouwencomplex opnieuw te klein. De zaken werden toen groots aangepakt. Op 9-2-1877 besloot men een geheel nieuw en modern museum op te trekken tussen de Ovale Zaal en het Spaarne. Ook heeft een rol gespeeld, dat men op deze wijze het eeuwfeest van Teylers heeft willen vieren. Zeker voor een instelling als Teylers Museum doet zich nu het merkwaardige feit voor, dat er heel weinig bekend is over de ontwikkeling van dit nieuwe museum. In de archieven van het museum is zeer weinig te vinden hierover! In ieder geval had men korte tijd daarvoor al drie panden aan het Spaarne aangekocht. Men besloot voor de nieuwbouw een prijsvraag uit te schrijven, hoofdzakelijk om nieuwe ideeën op te kunnen doen. De zeer bekende architect en tuinarchitect L.P. Zocher, toen één van de directeurs van Teylers, heeft een belangrijke rol vervuld bij de totstandkoming van het nieuwe museum en heeft ook het prijsvraagprogramma geschreven. Er moest een representatieve hoofdingang aan het Spaarne komen en de brandveiligheidseisen waren van het grootste belang. Zo moesten de raamkozijnen van hardsteen of zink gemaakt worden.

Er werden 18 ontwerpen voor de prijsvraag ingezonden. Echter, geen enkel van de ontwerpen kon de directie bekoren. Er was dan ook geen winnaar. Wel kocht men de gevel van het ontwerp "Exitus acta probat" aan, omdat de stijl ervan wél in de smaak viel. Ook over dit ontwerp was men niet geheel tevreden. N.B. : De inzendingen moesten anoniem zijn en werden dus onder een bepaald motto gepresenteerd. De gevel bleek een ontwerp te zijn van de Weense architect Ch. Ulrich. Wel kregen nog een paar andere inzendingen een bescheiden premie uitgekeerd. J.L. Springer werd de architect van het nieuwe museum. Hij kon echter niet op tijd het ontwerp

leveren. Zo kwam de Weense Ch. Ulrich weer in beeld. In die tijd was het contact Haarlem-Wenen niet zo eenvoudig. Waarschijnlijk mede hierdoor werd A. van der Steur Junior uit Haarlem de architect van het gebouw en de Weense Ch. Ulrich de ontwerper van de Spaarnegevel. Wel werd besloten, dat de stijl van het museum aangepast moest worden aan de voorgevel van Ulrich. Zo reikte zijn invloed een stuk verder dan de voorgevel en kreeg Haarlem een stukje Wenen aan het o zo Hollandse Spaarne. Wel moet hierbij opgemerkt worden, dat de Weense stijl invloeden uit Frankrijk en Italië bevat. Toch is het opvallend dat de heer Ulrich een twintigtal schetsen voor de gevel moest maken, voordat de directie van Teylers helemaal tevreden was. Het nieuwe museum diende op de begane grond voor de huisvesting van de paleontologische en mineralogische verzamelingen, de 19^e-eeuwse instrumentenverzamelingen en een penningkabinet. Op de verdieping kwamen een bibliotheekzaal en een kleine en een grote aula.

In de loop van 1878 werden de drie panden aan het Spaarne gesloopt. Op 2-9-1878 werd de fundering aanbesteed. Kort daarna begon men hiermee. Het ging zo vlot, dat al op 25-11-1878 eerste steen gelegd kon worden. Echter, door een felle vorst bezweek de nieuwe fundering. In mei 1879 begon men met de werkzaamheden boven de fundering. De aanbesteding van de gevel vond plaats in november 1879. Het was de bedoeling, dat het deel tussen de entreehal en de Ovale Zaal op 1-10-1879 onder dak zou zijn en het voorgebouw op 1-4-1880. De gevel moest op 1-10-1880 klaar zijn. Door o.a. bouwtechnische tegenvallers was de gevel pas op 16-4-1881 klaar. De afwerking en inrichting van het museum zou nog tot in 1885 duren. Opvallend is, dat het nieuwe museum, toch een kolossale uitbreiding, zonder enige festiviteit geruisloos in gebruik genomen is. Zou dit te maken hebben met de sobere Doopsgezinde origine van de instelling, maar waarom dan zo'n spectaculaire voorgevel? Bij tijdgenoten viel het nieuwe gebouw zeer in de smaak. Latere generaties dachten daar heel anders over. Men had toen niet zoveel waardering voor historiserende bouwstijlen. Tegenwoordig denkt men daar weer heel anders over. Zou dit te maken hebben met de overal aanwezige overvloedige hoeveelheden glas, staal en beton tot op grote hoogte?

N.B.: In 1878 kocht Teylers nog het pand rechts van de voorgevel aan het Spaarne aan. Aan de achterkant werd dat deels gesloopt voor een betere lichttoetreding in het nieuwe museum. Wellicht is het nog interessant om te weten dat de groep van drie beelden in het midden op de geveltop betrekking hebben op de functie van het gebouw. De gevleugelde middelste figuur, die op een troon staat, stelt de Faam voor die met uitgestrekte armen de figuren aan weerszijden een krans boven het hoofd houdt. De treden, die naar de troon voeren zijn bedekt met lauwerkransen. Afgaande op de boeken bij de linkerfiguur, stelt die de wetenschap voor en afgaande op het schilderspalet bij de rechterfiguur, stelt die de kunst voor.

Men bleef bezig. In 1884 verrees achter het Kasteleinshuis het Chemisch en Fysisch Laboratorium. Dit kwam op de plaats van enkele oude gebouwtjes, die al onder Van Marum als laboratorium dienst deden. Een paar jaar later bleek het nieuwe museum toch weer niet groot genoeg. Voor de groeiende schilderijenverzameling had men dringend behoefte aan een nieuwe expositieruimte. Zodoende werd in 1893 de Tweede Schilderijenzaal op de grond van het voormalige Guurt Burretshofje aan de Eerste Schilderijenzaal vastgebouwd.

Over de ontwikkeling van de tuin, die toch behoorlijk van omvang is, heb ik nauwelijks informatie kunnen vinden. Ooit moeten deze gronden door Teylers aangekocht zijn. Vermoedelijk heeft directielid L.P. Zocher, een zeer bekende architect en tuinarchitect, eind 19^e eeuw de tuin ontworpen. Of de tuin toen al in een andere vorm bestond, wordt nergens duidelijk.

In 1914, toen de Eerste Wereldoorlog uitbrak, werden de bibliotheken van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen en die van de Teylers Stichting onder gemeenschappelijk beheer gebracht. Kort na de Tweede Wereldoorlog werden zij zelfs geheel gecombineerd en vanuit Teylers Museum geleid. Tussen de twee wereldoorlogen is de tuin voortdurend van aanleg

gewijzigd. In 1978 benaderde de aanleg weer ongeveer die van Zocher .

FINANCIËLE PROBLEMEN

Ook in de Tweede Wereldoorlog had Teylers de nodige problemen, maar de ellende begon pas echt na 1945. De samenleving veranderde ingrijpend en de financiële positie van de instelling holde achteruit, waardoor vele activiteiten beëindigd moesten worden. Zo werd wegens geldgebrek het laboratorium gesloten en in de jaren 50 van de 20^e eeuw ontmanteld. Daarna werd het verhuurd als kantoorruimte. Later kwamen er o.a. toiletten en werd het gebruikt als depotruimten voor schilderijen en de bibliotheek. Ook werden er schilderijen verkocht om aan geld te komen. Later zijn een paar van deze werken weer terug gekocht! In 1978 was het voortbestaan van de instelling in gevaar gekomen. Financiële hulp was dringend nodig. Van vele kanten, ook van de kant van de overheid, bleek men het museum hartverwarmend welgezind. Maar daarmee was toen het voortbestaan nog niet verzekerd. Gelukkig is het met de financiering later in orde gekomen. Zo heeft de Stichting Vrienden Teylers Museum vele tonnen bijeengebracht. Voorts kwamen er subsidies van de provincie Noord-Holland en het Rijk. Daarnaast waren er de nodige donaties. Die betroffen niet alleen vele aanwinsten voor de collecties, maar ook bijvoorbeeld een huis aan de Bakenessergracht, dat verkocht kon worden, een forse cheque van de Verenigde Spaarbank, maar ook bijvoorbeeld langdurige giften van de BankGiroLoterij. Zo werd door deze loterij in 2008 voor een periode van vijf jaar elk jaar € 200.000 toegekend. In 2011 gebeurde dat opnieuw en in 2014 zou men opnieuw voor een aantal jaren een paar jaar een bijdrage van € 200.000 krijgen.

In de jaren 80 van de 20^e eeuw vond er groot onderhoud/restauratie plaats van het grootste deel van de daken van het complex. Dit bleek een omvangrijke klus te zijn. Het verval had fors toegeslagen. Zeker bij de Ovale Zaal. Er moesten omvangrijke herstelwerkzaamheden uitgevoerd worden. Bij deze gelegenheid kwam er dubbele beglazing, die UV-stralen weert. Complicatie was wel, dat tijdens de omvangrijke herstelwerkzaamheden, de openstelling voor het publiek gewoon doorgang moest vinden. Ook moesten technische installaties aangepast worden. Zo kwam er ook een nieuwe geluidsinstallatie voor de aula.

In 1989 begon een lange periode van grote expansie en restauratie van de gebouwen van het museum. Er was sprake van een nijpend ruimtetekort. Dit hoopte men op te lossen door de aankoop van het gebouw Zegelwaarden van drukkerij Johan Enschedé en zonen. Dit complex op de hoek van de Bakenessergracht en de Nauwe Appelaarsteeg, gelegen achter de Tweede Schilderijenzaal, werd voor f 1,2 miljoen aangekocht. In 1990 werd in de binnenplaats van het Pieter Teylers Huis/Fundatiehuis een replica geplaatst van het 18e-eeuwse tuinhuis, dat destijds op die plek gestaan had. Met de expansieplannen was het met de aankoop van het gebouw Zegelwaarden bepaald niet gedaan. Men wilde graag nog een paar paviljoens in de binnentuin met expositieruimte, een restaurant en een museumwinkel. Een aantal Haarlemmers onder de naam "Ware vrienden Teylers Museum" waren het daar niet mee eens. Toch werkte men verder aan de uitbreidingsplannen. Daarvoor werd in 1990 een prijsvraag uitgeschreven. Er waren maar liefst 120 inzendingen. De prijsvraag werd gewonnen door de architect Hubert Jan Henket met de inzending "Rode Letters". Als eerste verbouwde hij in 1993 het gebouw Zegelwaarden (de voormalige postzegelopslag van drukkerij Johan Enschedé en zonen). Het werd een werk- en depotgebouw voor Teylers Museum.

Daarnaast was er een ruime aandacht voor restauratiewerkzaamheden. Zo kwam in 1993 na een grondige en diepgaande restauratie de voorgevel aan het Spaarne gereed. Vooral de bovenbouw van de gevel was aan grondig herstel toe, vooral omdat men tijdens de bouwtijd vanwege bezuinigingen hiervoor een wat goedkopere en minder duurzame steensoort gekozen had. Door impregnatie met kunsthars heeft men zoveel mogelijk van de oorspronkelijke stenen proberen te bewaren.

Onderwijl werkte architect Hubert Jan Henket verder aan de uitbreiding van het museum in de binnentuin. Hier verrezen een tentoonstellingszaal, een kabinet en een caféruimte. Door deze nieuwbouw is de tuin weer veranderd. Door de grote glasgevel in het nieuwe café en de uitzichten vanuit de nieuwe gangen bij de nieuwe tentoonstellingszaal en de caféruimte is de tuin een onderdeel van het museum geworden. Voorheen was hij toch afgezonderd van het museum. Op 1-3-1996 werd de nieuwbouw door koningin Beatrix geopend. Maar hiermee was het nog steeds niet afgelopen. Er kwam bijvoorbeeld nog een museumwinkel bij in het aan de zuidkant aangrenzende huis langs het Spaarne. Op 25-10-2002 werd de negen jaar durende periode van verbouwingen afgesloten door de opening van het vernieuwde Teylers Museum door de commissaris van de Koningin in Noord-Holland, de heer H. Borghouts. Hierbij moet opgemerkt worden, dat het museum tot deze verbouwingen nog steeds een volledig daglichtmuseum was. Dat betekent, dat men bepaalde zaken niet kon tentoonstellen, omdat het gebouw niet aan de moderne technische eisen voldoet. De nieuwe tentoonstellingszaal en het prentenkabinet zijn nu echter wel ingericht met een moderne klimaatinstallatie en totaal controleerbare kunstlichttoetreding. Alleen hier kunnen dus de meest kwetsbare werken volgens moderne internationale eisen tentoongesteld worden. De rest van het gebouw is een daglichtmuseum gebleven, wat op zich ook wel bijzonder is.

In deze expansieve periode was de gemeente Haarlem druk bezig om de bouwkundige erfenis van de binnenstad in de avonduren mooi te verlichten. Op 8-11-2007 ging de verlichting van de voorgevel van het Teylers Museum aan het Spaarne van start. Dit werd mogelijk gemaakt door een sponsorproject van het Teyler Museum Fonds.

Het is wellicht niet zo spectaculair, maar in 2011 is de Ovale Zaal grondig schoongemaakt. Hierdoor heeft het houtwerk een veel lichtere kleur gekregen. Eveneens in 2011 werd op 16 december het Teylers Museum door het kabinet officieel voorgedragen voor een plek op de Werelderfgoedlijst van Unesco. Helaas bleek een paar jaar later een plaatsing op deze lijst niet door te gaan.

Ondertussen was het Pieter Teylers Huis/Fundatiehuis steeds leger en leger geworden. De functies van kantoor, museumdepot, restauratieatelier, dienstwoning en vergaderruimte waren in 1993 verplaatst naar het gebouw Zegelwaarden. De directeur, die net als zijn voorgangers in het pand woonde, was in 2002 verhuisd. Zoals in het testament van Pieter Teylers bepaald was, bleven de bijeenkomsten van de Teylers Stichting wel in het gebouw plaatsvinden. Het gebouw werd niet alleen leger en leger, waardoor nieuwe functies logisch leken, maar ook het verval sloeg onverbiddelijk toe. Zo werden de scheuren in de muren steeds groter. Zoals gebruikelijk waren de financiën weer een hindernis. Wel waren er de nodige financiën om grondig onderzoek te verrichten. Nadat het museum in het verleden incidenteel bijdragen van de Rijksoverheid kreeg, besloot die in 2009 om voortaan wél een structurele bijdrage voor de huisvestingskosten toe te kennen. Hierdoor kon men eindelijk beginnen met serieuze plannen voor een restauratie en herbesteding. Om de financiering en organisatie beheersbaar te houden werden de werkzaamheden in drie fasen opgedeeld: het funderingsherstel van het gehele complex, dan de restauratie en nieuwe publieksinvulling van het LorentzLab en tenslotte de restauratie/herbesteding van het Pieter Teylers Huis/Fundatiehuis. Om fondsen te kunnen werven had men de ideeën in een fraaie brochure vastgelegd.

In 2013 kon men daadwerkelijk aan de slag. Als eerste werden de gebouwen gestript. Zo kon men zicht krijgen op de oorzaken van alle scheuren en verzakkingen. Die waren te wijten aan een zeer slechte fundering. Het herstel van de fundering was een zeer omvangrijke klus, die pas begin 2016 gereed kwam. Ook moest men ter plaatse van het vroegere laboratorium nog een forse bodemverontreiniging opruimen. Er kon ook een grondig archeologisch onderzoek verricht worden. Door de installatie van een watermist-installatie op de zolder van het laboratorium kon men door de centrale ligging ervan komen tot een goede brandblusinstallatie voor het hele museum. Dit deed men vooral ook omdat bleek, dat er bij de brandweer de instructie bestond om panden, en dus ook de monumenten van Teylers Museum, gecontroleerd te laten uitbranden. Het interieur van het vroegere laboratorium werd teruggebracht in de situatie rond 1910. Op de

begane grond kwam een werkende replica van de grote elektriseermachine. Als eerste van deze grote restauratiecampagne kwam het LorentzLab gereed en dat werd op 17-5-2017 door Koning Willem Alexander geopend. Voor deze restauratie kreeg men zelfs een nominatie voor de European Museum of the Year Award in 2020.

De restauratie van het Pieter Teylers Huis/Fundatiehuis werd in twee delen opgedeeld. Als eerste begon men met de restauratie van het casco en het aanbrengen van de technische installaties. Het tweede deel zou de concrete inrichting en publieksbeleving bevatten. Dit had een financiële achtergrond, maar ook een functionele, omdat de betrokken partijen uit hele verschillende disciplines afkomstig zijn. Toen heeft men ook besloten tot naamsverandering. De oorspronkelijke naam Fundatiehuis is een algemeen gebruikte term. Door de introductie van de naam Pieter Teylers Huis wilde men benadrukken wat de oorsprong van het museum is. Het vlak na de dood van Pieter Teyler toegevoegde woonhuis aan de oostkant in de Damstraat kreeg de naam Kleine Huis. Bij een dergelijk groot en eeuwenoud complex is het bij restauratie altijd de grote vraag welk deel men tot welke fase wil terug restaureren. Want wat is nu eigenlijk origineel na zo'n lange tijd? Het museum wilde er een levend huis van maken en geen museale invulling met tekstbordjes en historisch correcte opstellingen achter een hekje. Men besloot de begane grond in te richten als een verhaal over het ontstaan van het museum en de geboorte van de Teylers Stichting als verlengstuk van de Ovale Zaal. De bovenverdieping werd meer het domein van Pieter Teyler zelf en zijn idealen. Toch wilde men een indruk geven hoe het huis van Pieter Teyler er in zijn woonperiode uitgezien had. Daartoe plaatste men in de voorkamer van het Kleine Huis een volledige reconstructie van het woonhuis van Pieter Teyler in het formaat schaal 1 op 12. Dit is de gebruikelijke schaal voor historische poppenhuizen. In maart 2021 was het casco gereed. Men was er toen in geslaagd alle mogelijke leidingen en technische installaties onzichtbaar aan te brengen. Daarna kon men met de inrichting van start gaan. Er werd een uitvoerig onderzoek verricht van de beschildering van het houtwerk in vroegere perioden. Er werden vele verflagen aangetroffen. In overeenstemming met de inhoudelijke invulling heeft men de begane grond van het Pieter Teylers Huis in overeenstemming gebracht met het ontstaan en de eerste jaren van de Teylers Stichting en de bijbehorende kleuren uit die neoclassicistische periode. De binnenplaats werd teruggebracht in de toestand, die afgebeeld staat op een schilderij van Wybrand Hendriks rond 1800. Voor het eenvoudige Kleine Huis, het vroegere kasteleinhuis, waar Pieter Teyler nooit gewoond had, heeft men gekozen voor wandbekleding in eigentijdse stijl met traditionele materialen. Op 30-11-2021 heeft koningin Maxima het gerestaureerde Pieter Teylers Huis geopend.

Tijdens deze restauratiecampagne van het Pieter Teylers Huis stonden de ontwikkelingen in de rest van het museum bepaald niet stil. In 2013 werd de Tweede Schilderijenzaal teruggebracht in zijn oorspronkelijke staat. In het jaar daarop werd de Eerste Schilderijenzaal gerestaureerd en teruggebracht naar de situatie rond 1900. Oorspronkelijk was daar een daglichttoetreding zoals in de Ovale Zaal, maar in 1893 werd dat verandert in de wijze van verlichting van de Tweede schilderijenzaal. Dat heeft men zo gelaten. Daarnaast kreeg de Ovale Zaal in 2018 een bijzondere erkenning. De zaal werd Nationaal Chemisch Erfgoed. Deze titel werd kenbaar gemaakt door een plaquette en werd toegekend door de Koninklijke Nederlandse Chemische Vereniging voor de rol, die deze zaal heeft gespeeld m.b.t. het onderzoek naar de scheikunde in Nederland.

3 Activiteiten

Bij het Teylers Museum denkt men tegenwoordig in eerste instantie aan een wetenschappelijk instituut en kunst. Hierbij moet men bedenken, dat zeker in het begin de godsdienst de belangrijkste plaats innam, ook bij de natuurwetenschappen! Het Eerste of Godgenootschap had in de beginperiode een zeer duidelijke Doopsgezinde signatuur! Ook namen in het begin liefdadigheid en kunsten een zeer belangrijke plaats in. Door tegengestelde visies tussen Directie en het Eerste en het Tweede Genootschap streden in de beginperiode tot 1815 kunst, liefdadigheid, natuurwetenschappen en verschillende godsdienstige visies met elkaar om de eerste plaats. Bij de godsdienst ging het kort geformuleerd om meer of minder vrijzinnigheid en bij de natuurwetenschappen ging het kort geformuleerd om een meer algemene en brede interesse versus het direct praktisch nut van zaken.

Bij het Teylers Museum draait het in belangrijke mate om de twee verschillende genootschappen en de prijsvragen. Het Eerste of Godgenootschap is een eenduidige organisatie, maar het Tweede Genootschap valt in verschillende kabinetten (verzamelingen) uiteen. Deze indeling loopt niet geheel parallel aan de aandachtsgebieden, die Pieter Teyler in zijn testament opgenomen had. Het draait om de volgende kabinetten :

Kunstkabinet: er is een belangrijke collectie van oude en nieuwe tekeningen/grafiek, zowel nationaal als internationaal. Dit heeft veel te maken met het feit, dat Teylers in 1790 de kunstcollectie van koning Christina van Zweden kon aankopen. Hieronder zijn tekeningen van Michelangelo, Rafaël, Claude Lorraine et cetera. Daarnaast is er vanaf het begin van de 19e eeuw een steeds groeiende belangrijke collectie van nog levende meesters uit Nederland.

Penningkabinet: het Teylers Museum bevat één van de belangrijkste verzamelingen van munten en penningen in Nederland.

Mineralogisch en paleontologisch kabinet: deze collectie is in de loop der tijden door aankopen flink uitgebreid. De fossielen zijn veelal afkomstig uit Nederland, Duitsland, Engeland, Frankrijk en Zwitserland. Er is veel tijd besteed aan het beheer ervan (juiste determinatie, schoonmaken, informatieverstrekking et cetera)

Natuurkundig kabinet: mede doordat er in het verleden veel lezingen/lessen gegeven werden, is er een grote collectie van demonstratiemodellen op natuurkundig gebied. Door de vele natuurkundige experimenten en demonstraties/colleges van Van Marum trok Teylers veel publiek van hoog tot laag en werd het al snel een beroemde instelling. Het was zelfs zo bekend, dat de beroemde Nobelprijswinnaar H.A. Lorentz van 1909 tot zijn dood in 1928 de beheerder van het Natuurkundig kabinet was. Onder zijn leiding werkten hier de nodige jonge geleerden. Het uit 1884 daterende laboratorium waar zij werkten werd in 1955 wegens geldgebrek gesloten. Nu is het weer in ere hersteld en is het sinds 2017 onder begeleiding voor het publiek toegankelijk onder de naam Lorentzlab.

PRIJSVRAGEN: indachtig de oorspronkelijke taken van de instelling zijn er in de loop der tijden vele prijsvragen voor beide genootschappen georganiseerd. Het Eerste of Godgeleerd Genootschap was in de eerste decennia zeer succesvol. Er zijn opmerkelijke verschillen tussen het totale aantal prijsvragen, het aantal bekroonde inzendingen, het aantal niet bekroonde inzendingen en het ontbreken van inzendingen. In 1978 was de stand als volgt:

Eerste of Godgeleerd Genootschap: Totaal aantal prijsvragen: 192

- Aantal bekroonde inzendingen: 68

- Aantal niet bekroonde inzendingen : 77
- Aantal ontbrekende inzendingen : 47

Tweede Genootschap : hier vielen de prijsvragen in onderwerpen uiteen, die precies passen bij de aandachtsgebieden, die Pieter Teyler in zijn testament genoemd had. Het gaat om :

Natuurkunde : Totaal aantal prijsvragen : 51

- Aantal bekroonde inzendingen: 12
- Aantal niet bekroonde inzendingen : 13
- Aantal ontbrekende inzendingen : 26

Dichtkunde : Totaal aantal prijsvragen : 40

- Aantal bekroonde inzendingen: 13
- Aantal niet bekroonde inzendingen : 9
- Aantal ontbrekende inzendingen : 18

Historiekunde : Totaal aantal prijsvragen : 39

- Aantal bekroonde inzendingen: 8
- Aantal niet bekroonde inzendingen : 11
- Aantal ontbrekende inzendingen : 20

Teken- en schilderkunde : Totaal aantal prijsvragen : 33

- Aantal bekroonde inzendingen: 7
- Aantal niet bekroonde inzendingen : 6
- Aantal ontbrekende inzendingen : 20

Penningkunde : Totaal aantal prijsvragen : 26

- Aantal bekroonde inzendingen: 6
- Aantal niet bekroonde inzendingen : 4
- Aantal ontbrekende inzendingen : 16

BIBLIOTHEEK

Naast de verschillende kabinetten en de prijsvragen heeft Teylers een bibliotheek van belang. In 1784 kreeg Martinus van Marum de opdracht een bibliotheek in te richten op de eerste verdieping van het museum (nu de Ovale zaal). Hij koos voor drie afdelingen:

1. Verzameling van Griekse en Latijnse auteurs, waaronder kerkvaders.
2. Natuurlijke historie
3. Natuurwetenschappelijke tijdschriften

Sinds het begin van de 19^e eeuw is afdeling 1 niet meer bijgehouden. In de loop der tijden is er een bijzondere collectie boeken en een nog veel grotere collectie tijdschriften ontstaan. Vanaf het midden van de 20^e eeuw is de collectie boeken nauwelijks aangevuld. Dit was de stand van zaken in 1978. In eerste instantie vormde de eerste verdieping van de Ovale Zaal de bibliotheek. In 1825 kwam er een kamer op de eerste verdieping aan de achterkant bij en in het "Nieuwe Museum" kwam er een flinke bibliotheekzaal bij. De bibliotheek van Teylers is historisch gezien van belang.

BEZOEK

In de beginperiode was de instelling hoofdzakelijk voor een select publiek toegankelijk. Later is daar verandering in gekomen. Alhoewel de openstelling voor het publiek toch al lange tijd van belang was, heeft het zich de laatste decennia veel meer ontwikkeld tot een publiekgericht museum. Zodoende is er, zoals hiervoor al aangegeven, een winkel gekomen, een café en een nieuwe tentoonstellingsruimte, waar inmiddels al vele tentoonstellingen georganiseerd zijn.

Over het bezoek had het museum de afgelopen periode bepaald niet te klagen. Grote tentoonstellingen, zoals over Claude Lorrain, Watteau, Constable en recentelijk nog David Hockney, trokken grote aantallen bezoekers. Ook over koninklijk bezoek had het museum bepaald niet te klagen. Juliana, Beatrix, Willem-Alexander en Maxima kwamen op gezette tijden langs, niet alleen als bezoeker, maar ook voor het openen van nieuwe onderdelen van het museum of gereedgekomen restauraties. Daarnaast is er een speciale band met het Zweedse koningshuis. Dit omdat het museum een 17^e-eeuwse collectie van de vroegere Zweedse koningin Christina huisvest. Diverse leden van dit koningshuis kwamen op gezette tijden langs. Daarnaast vinden er in de aula geregeld lezingen plaats en worden er ook de nodige bijeenkomsten gehouden van organisaties, die niet bij het Teylers Museum horen.

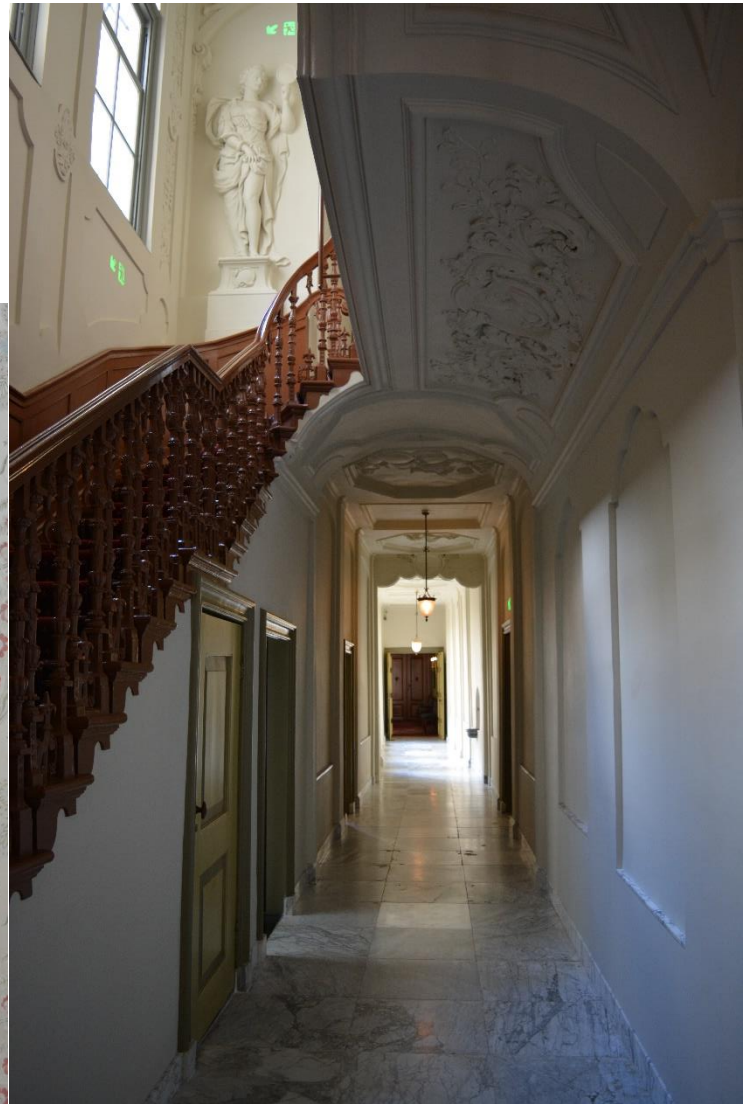
In 2021 heeft, na 20 jaar, directeur Marjan Scharloo het museum verlaten. Haar opvolger is Marc de Beyer, die de drempel voor toegang tot het museum wil verlagen. De gemiddelde museumbezoeker is wit, hoog opgeleid en op leeftijd. Bezoekers zoals bijvoorbeeld uit Schalkwijk komen amper in het museum. De nieuwe directeur wil dat anders. Hij wil een diverser soort publiek trekken. Zo is er nu hiervoor het Zomerfestival. Zonder de culturele en historische waarde van het museum te benadelen wil hij een festivalsfeer creëren door her en der door het museum zitzakken, strandstoelen en parasols te plaatsen. Hij wil de toegankelijkheid vergroten met kleurige banners die de bezoekers de weg wijzen in de onderdelen kunst, wetenschap en idealen van de stichter Pieter Teyler van der Hulst. Zo is er een idee om jonge kinderen uit de wijk op te leiden tot gids, die daarna hun familie en vrienden een rondleiding in het museum kunnen geven. Zo is er nu ook een audiotour, waarin de eerste directeur Martinus van Marum de bezoeker toespreekt. Van Marum ontving bijvoorbeeld gasten als Napoleon en tsaar Alexander. Ook worden ruimtes opengesteld, die normaal gesloten zijn, zoals de bibliotheek en de Sterrenwacht op het dak van de Ovale Zaal. Ook is er een theatrale voorstelling van acteurs over het leven van Nobelprijswinnaar Hendrik Antoon Lorentz, die in het Teylers gewerkt heeft. In de toekomst wil directeur De Beyer zich niet meer zo bezighouden met zogenaamde blockbustertentoonstellingen om veel publiek te trekken. Deze kosten erg veel en leveren uiteindelijk financieel niet veel op. Hij heeft als doel gesteld dat het Zomerfestival in 10 weken tijd 30.000 bezoekers zou moeten trekken. Het is geen probleem als dit aantal niet gehaald zou worden, omdat het voor het museum interessant is om zo'n mogelijkheid te onderzoeken.

4 Interieur

Normaal gesproken gaat het in mijn boeken om de hoofdlijnen van de ontwikkelingen. Zodoende niet veel aandacht voor de interieurs van gebouwen. Echter, in het geval van het Teylers Museum is het een andere zaak. De interieurs zijn daar zeldzaam gaaf overgeleverd. Dit is heel bijzonder. In de bouwkundige wereld is een oud interieur net zoiets als de rode lijst op het gebied van planten en dieren: zwaar bedreigd en behoorlijk zeldzaam.

DSC_00028614 ; AV ; 24-5-2022 ; Pieter Teylers Huis. portret van Pieter Teyler

DSC_00028609 ; AV ; 24-5-2022 ; Pieter Teylers Huis, gang en trap

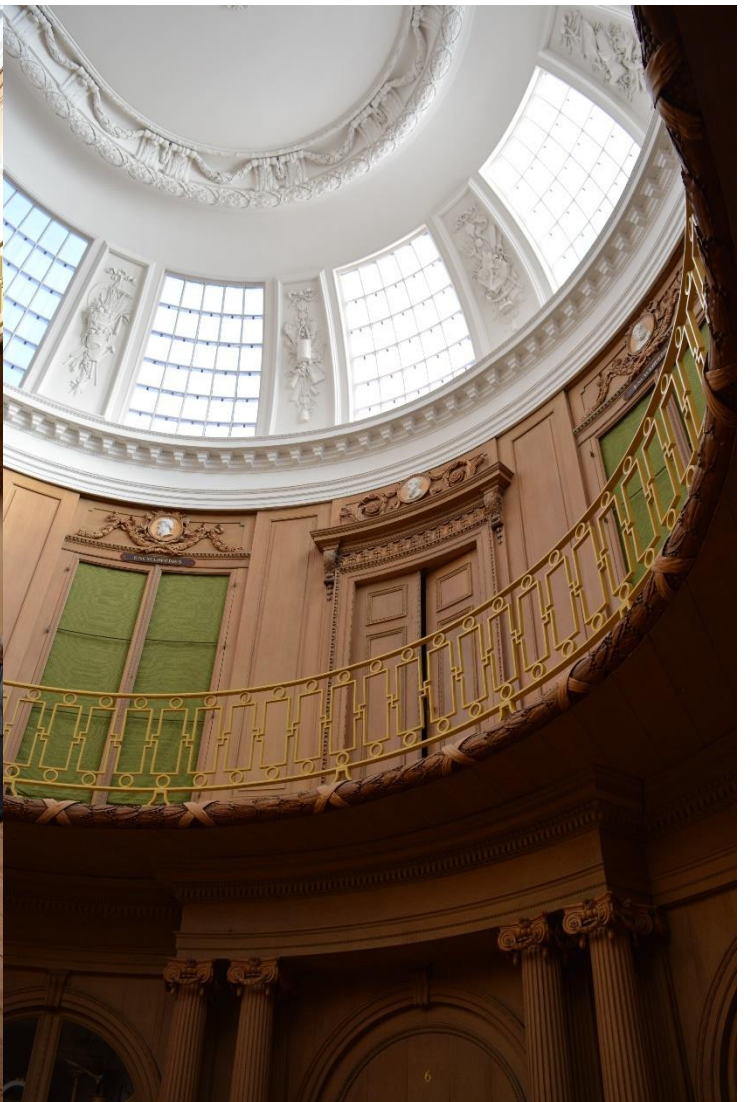
DSC_00028599 ; AV ; 24-5-2022 ; Pieter Teylers Huis, kamer westelijk van binnenplaats

DSC_00028598 ; AV ; 24-5-2022 ; Pieter Teylers Huis, binnenplaats

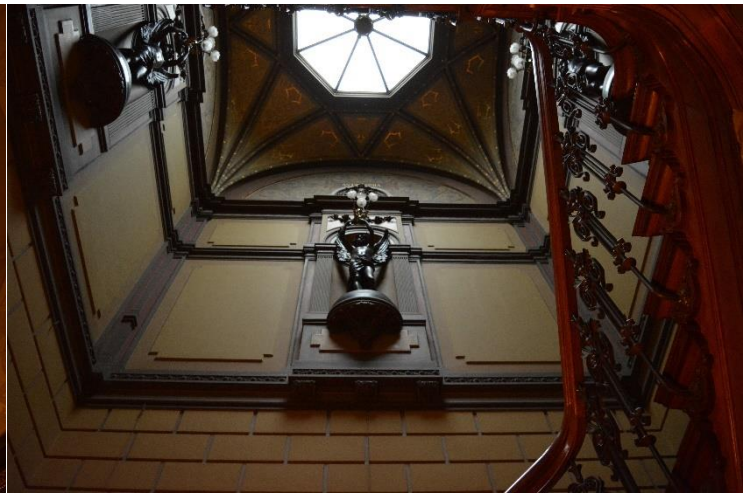
DSC_0517 ; AV ; 11-2-2016 ; Ovale Zaal

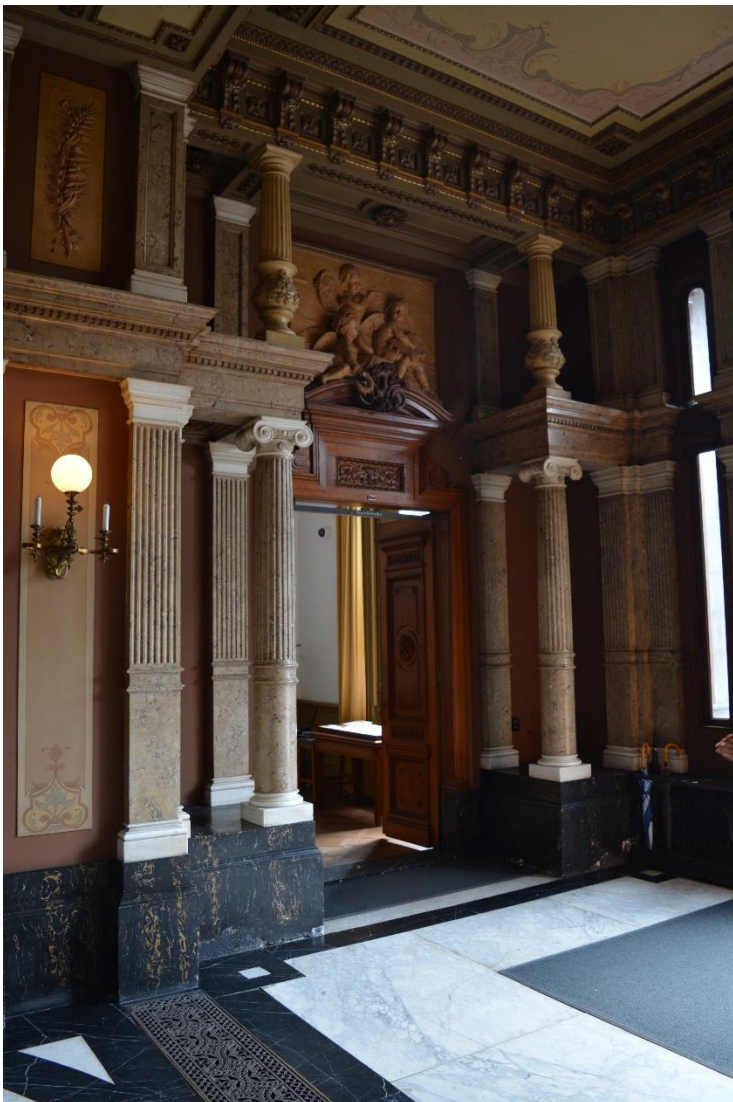
DSC_0520 ; AV ; 11-2-2016 ; Ovale Zaal

DSC_0558 ; AV ; 11-2-2016 ; Het "Nieuwe museum", vide in toegangshal

DSC_5221 ; AV ; 8-1-2017 ; Het "Nieuwe museum", trap naast toegangshal

DSC_2770 ; AV ; 24-7-2016 ; Het "Nieuwe museum", toegangshal

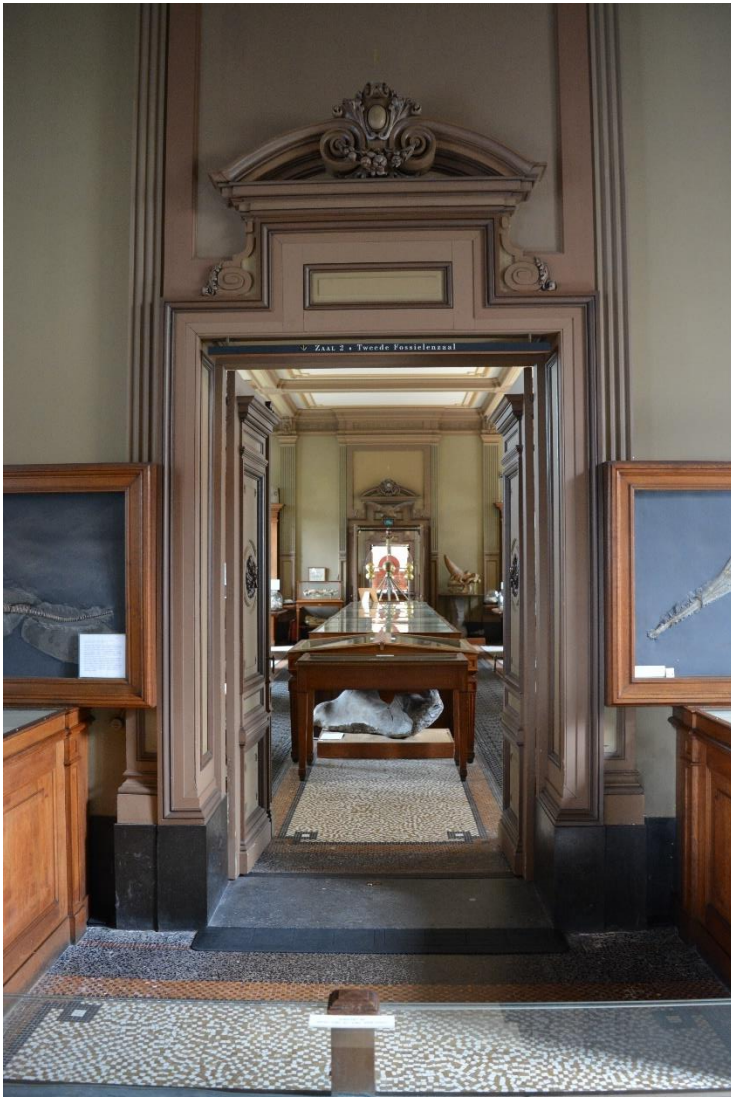
DSC_0559 ; AV ; 4-2-2016 ; Het "Nieuwe museum", toegangshal

DSC_0528 ; AV ; 11-2-2016 ; Tweede schilderijenzaal

DSC_00010351 ; AV ; 29-10-2017 ; Lorentzlab, bureau van Lorentz

DSC_2717 ; AV ; 24-7-2016 ; Het "Nieuwe museum", doorgang van de ene zaal naar de andere

DSC_2719 ; AV ; 24-7-2016 ; Het "Nieuwe museum", originele electriseer-machine

DSC_00028652 ; AV ; 24-5-2022 ; het nieuwe café. Elke tijd zijn in de bouwtijd moderne stijl in Teylers Museum

DSC_00028594 ; AV ; 24-5-2022 ; Pieter Teylers Huis, kamer naast Ovale Zaal. Oud en nieuw op gepaste afstand van elkaar in Teylers Museum

Bibliografie kort

(Aarts, 2022) (Boorsma, 2018) (Boorsma, 2019) (Boorsma, 2020) (Boorsma, 2022) (Borst, 2014) (Crul, 2015) (Hamman, 1990) (Helversteijn, 1985) (Helversteijn, 1989) (Helversteijn, 1990) (Helversteijn, 1991) (Helversteijn, 1992) (Helversteijn, 1993) (Helversteijn, 1994) (Helversteijn, 1995) (Helversteijn, 1997) (Leeuwen, 2002) (Leeuwen, 2003) (Leeuwen, 2004) (Leeuwen, 2005) (Leeuwen, 2006) (Leeuwen, 2008) (Leeuwen, 2009) (Leeuwen, 2010) (Leeuwen, 2012) (Overmeer, 1979) (Polman, et al., 1982) (Polman, et al., 1988) (Redactiejaarboek, 1981) (RedactieJaarboek, 2013) (Scharloo, 2022) (Sipkes, 1999) (Sipkes, 2001) (Temminck_Van_Dijkhuizen, 1986) (Teylers_Museum, 2014) (Teylers_Museum) (Teylers_Museum) (Teylers_Stichting, et al., 1978) (Uittenhout, 1994)

5 Bibliografie uitgebreid

Aarts, A. 2022. Zitzakken, parasols en strandballen bij de schilderijen. Interview: Teylers-directeur Marc de Beijer wil drempel verlagen. *Haarlems Dagblad*. 14 Juli 2022, p. Regio 4 en 5.

Boorsma, F. 2018. Kroniek 2017. *Haerlem Jaarboek 2017*. 2018, Vereniging Haerlem.

—. **2019.** Kroniek 2018. *Haerlem Jaarboek 2018*. 2019, Vereniging Haerlem.

—. **2020.** Kroniek 2019. *Haerlem Jaarboek 2019*. 2020, Vereniging Haerlem.

—. **2022.** Kroniek 2021. *Haerlem Jaarboek 2021*. 2022, Vereniging Haerlem.

Borst, R. de. 2014. Kroniek 2013. *Haerlem Jaarboek 2013*. 2014, Vereniging Haerlem.

Crul, I. 2015. Kroniek 2014. *Haerlem Jaarboek 2014*. 2015, Vereniging Haerlem.

Hamman, P. 1990. Vereniging "Haerlem". *Haerlem Jaarboek 1989*. 1990, Vereniging Haerlem.

Helversteijn, W. 1989. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1988*. 1989, Vereniging Haerlem.

—. **1990.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1989*. 1990, Vereniging Haerlem.

—. **1991.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1990*. 1991, Vereniging Haerlem.

—. **1992.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1991*. 1992, Vereniging Haerlem.

—. **1993.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1992*. 1993, Vereniging Haerlem.

—. **1994.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1993*. 1994, Vereniging Haerlem.

—. **1995.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1994*. 1995, Vereniging Haerlem.

—. **1997.** Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1996*. 1997, Vereniging Haerlem.

- . **1985** . Kroniek jaarboek 1984. *Haerlem Jaarboek 1984*. 1985 , Vereniging Haerlem.
- Leeuwen, K. van. 2002**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2001*. 2002, Vereniging Haerlem.
- . **2003**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2002*. 2003, Vereniging Haerlem.
- . **2004**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2003*. 2004, Vereniging Haerlem.
- . **2005**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2004*. 2005, Vereniging Haerlem.
- . **2006**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2005*. 2006, Vereniging Haerlem.
- . **2008**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2007*. 2008, Vereniging Haerlem.
- . **2009**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2008*. 2009, Vereniging Haerlem.
- . **2010**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2009, 20 november*. 2010, Vereniging Haerlem.
- . **2012**. Kroniek 2011. *Haerlem Jaarboek 2011*. 2012, Vereniging Haerlem.
- Overmeer, A. 1979**. Kroniek van Haarlem 1978. *Haerlem Jaarboek 1978*. 1979, Vereniging Haerlem.
- Polman, B.J., Vroom, L.J.H. en Uittenhout, J.B. 1982**. Haarlems monumentenzorg in 1981. *Haerlem Jaarboek 1981*. 1982, Vereeniging Haerlem.
- Polman, W.B.J. en Uittenhout, J.B. 1988**. Monumentenzorg Haarlem. *Haerlem Jaarboek 1987*. 1988, Vereniging Haerlem.
- RedactieJaarboek. 2013**. Kroniek 2012. *Haerlem Jaarboek 2012*. 2013, Vereniging Haerlem.
- Redactiejaarboek. 1981**. Kroniek van Haarlem 1980. *Haerlem jaarboek 1980*. 1981, Vereniging Haerlem.
- Scharloo, M. 2022**. Van Fundatiehuis naar Pieter Teylers Huis. *Haerlem Jaarboek 2021*. 2022, Vereniging Haerlem.
- Sipkes, K. 1999**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 1998*. 1999, Vereniging Haerlem.
- . **2001**. Kroniek. *Haerlem Jaarboek 2000*. 2001, Vereniging Haerlem.
- Temminck_Van_Dijkhuizen, M.H.G.B. 1986**. Jaarverslag Vereniging Haerlem. *Haerlem Jaarboek 1985*. 1986, Vereniging Haerlem.
- Teylers_Museum**. Geschiedenis Teylers Museum. *Teylers, Museum van de verwondering*. [Online] [Citaat van: 10 Februari 2023.] <https://www.teylersmuseum.nl/nl/collectie/gebouw-en-geschiedenis/gebouw/geschiedenis>.
- . Henket, Hubert Jan, architect (geboren in 1940). *Teylers, Museum van de verwondering*. [Online] [Citaat van: 10 Februari 2023.] <https://www.teylersmuseum.nl/nl/collectie/gebouw-en-geschiedenis/bekende-personen/henket-hubert-jan>.
- . **2014**. *Teylers Album*. Haarlem : sn, 2014.
- Teylers_Stichting en Diverse_auteurs. 1978**. 'Teyler'1778-1978. Haarlem/Antwerpen : Schuyt & Co CV, 1978. ISBN 90 6097 091 8.
- Uittenhout, B. 1994**. Monumentenzorg Haarlem. *Haerlem Jaarboek 1993*. 1994, Vereniging Haerlem.